

K VYMEDZENIU SKLADBY

JOZEF RUŽIČKA (Bratislava)

Je celkom správne, že sa na čelo nášho rokovania dostala základná otázka: Čo je syntax ako jazykovedná disciplína? Ukazuje sa však, že v tomto základnom probléme niet medzi nami jednoty.

Formulácie akademika Trávníčka vo väčšine sa stretnú so zásadným kladným ocenením. Osobitne treba súhlasiť napr. s tézou, že veta je základný útvar jazykovej komunikácie, a preto k nej — k vete má mieriť všetok výskum; ďalej že slovo a veta sú v dialektickom vzťahu; tak isto že súd je len jednou z existujúcich podôb myslenia, a preto niet symetrie medzi súdom a vetou atď. No vo výklade akad. Trávníčka nájdú sa aj také miesta, o ktorých treba ešte uvažovať.

Ak sa syntax chápe ako gramatická disciplína, ktorej špeciálnym predmetom je veta, zdá sa, že sa táto jazykovedná disciplína chápe jednak trochu úzko, ale jednak aj trochu široko. Uvedená definícia akademika Trávníčka je totiž úzka, lebo sa do nej iba ako podružný jav dostáva syntagma. A je zasa široká preto, lebo sa do nej — myslím — so slabším odôvodnením kladie náuka o slovných druhoch a náuka o význame gramatických tvarov. Tým syntax z veľkej časti pohlcuje susednú gramatickú disciplínu — morfológiu.

Vymedziť syntax ako oddiel gramatiky bez vymedzenia druhého oddielu gramatiky — morfológie — je veľmi ťažké. Ak by sme takto postupovali dôsledne, mohla by sa nám stratiť pôda spod nôh, lebo by sme sa nedržali zásady, že časti každého celku nevyhnutne treba definovať vo vzájomnom vzťahu a vždy vzhľadom na dialektickú spätosť časti a celku.

Niekedy sa rozdiel medzi morfológiou a syntaxou vystihuje ako rozdiel medzi dvoma pohľadmi na jazykovú stavbu. To vcelku obstojí, iba je veľmi ťažké vystihnúť práve tento rozdiel medzi dvoma pohľadmi. Zavše sa tento rozdiel chápe ako rozdiel medzi formou a obsahom. Do syntaxe sa kladie všetko, čo sa vydieľa na základe gramatického významu alebo na základe gramatickej funkcie, a do morfológie sa dáva iba systém gramatických tvarov — foriem, ktoré slúžia na vyjadrenie syntaktických významov. Tak sa morfológia scvrkáva na paradigmaticku. Napr. o gramatických kategóriách (ako pád, číslo, osoba, čas, spôsob atď.) nehovorí sa v morfológii, ale v syntaxi. Sem sa vkladá dakedy aj výklad o slovesnom vide. V morfológii sa nehovorí ani o gramatických slovných druhoch, ako sú predložky, spojky a častice.

Aj to sa preberá potom v syntaxi. Pravda, v morfológii sa nepreberajú všetky formálne prostriedky syntaxe, ale iba tie, ktoré sa viažu k slovu, ktoré sa chápe ako protikladný člen k vete.

Možno, že by bolo lepšie chápať rozdiel medzi morfológiou a syntaxou ako rozdiel medzi dvoma disciplínami, ktoré sa zaoberajú rozličnými jazykovými jednotkami. V morfológii by šlo v podstate o gramaticky stvárnené pomenovania, lepšie ešte — o systém takýchto jazykových jednotiek. Preto sem — totiž do morfológie — patrí aj výklad o tvaroch slov, aj výklad o všetkých gramatických slovách. Celý morfológický systém našich jazykov je vybudovaný na skrížení slovných druhov a gramatických kategórií, a preto aj gramatická charakteristika slovných druhov musí sa preberať tu — v morfológii, i keď je nesporné, že slovné druhy ako také nie sú v prvom rade gramatickou kategóriou.

V syntaxi šlo by potom o výklad jazykových jednotiek, lepšie povedané o rozbor systému jazykových jednotiek, ktoré možno najvhodnejšie volať konštrukciami. Keďže každý typ konštrukcie je vybudovaný na vzťahu, v syntaxi treba hovoriť o vzťahoch. Myslím, že tu musíme rozlišovať vetotvorný vzťah a syntagmatický vzťah. Je to v podstate to, čo akademik Trávníček volá vetotvorným a členským vzťahom. Pretože vetotvorný vzťah je v podstate aktualizáciou, nemožno ho chápať ako binárne spojenie, ako spojenie dvoch jazykových jednotiek. Teda nie vzťah medzi gramatickým subjektom a gramatickým predikátom je vetotvorný vzťah. Aj v jednočlenných vetách ide o vetotvorný vzťah, čiže o to, že sa jazykové pomenovanie dáva cez prizmu podávateľa do časovej a modálnej súvislosti s obsahom vedomia. Syntagmatické vzťahy nie sú iba doplnkom vetotvorného vzťahu — ako to vyslovuje v svojich tézach akademik Trávníček. Aj tieto syntagmatické vzťahy sú jazykovým stvárnením poznaanej reality. Aj tu ide o odraz vzťahov skutočnosti. Syntagmatické vzťahy patria do syntaxe ako rovnocenné s vetotvorným vzťahom a spolu s ním utvárajú gramatickú členosť vety ako lineárnej štruktúry.

Zdá sa teda, že v starom spore o tzv. čistotu syntaxe väčší kus pravdy bude na strane tzv. Mischsyntaxe, ale iba v takom zmysle, že syntax sa zaoberá nielen vetou, ale aj syntagmou. Isteže by nebolo správne, keby sa veta vylučovala z predmetu syntaxe — ako to žiadal ešte nedávno Gyula Laziczius —, no nebolo by správne ani to, keby sa zo syntaxe vylučovala syntagmatika, t. j. náuka o spájaní gramaticky opracovaných jazykových jednotiek do vyšších celkov majúcich ráz podradenosti alebo priradenosti.

Na koniec ešte konštatovanie, že dialektický vzťah existuje aj medzi gramatickým tvarom a vetou, čiže medzi morfológickými a syntaktickými jednotkami. O tom nebudeme pochybovať, dokým budeme stáť na stanovisku, že jazyk je systém bilaterálnych jednotiek, teda jednotiek, ktoré majú obsah aj tvar.